

«Qui fruit ne sap collir»

I

Homenatge a Lola Badia

EDICIÓ A CURA DE

Anna Alberni, Lluís Cifuentes,
Joan Santanach i Albert Soler

UNIVERSITAT DE
BARCELONA

Edicions

EDITORIAL BARCINO

Universitat de Barcelona. Dades catalogàfiques

«Qui fruit ne sap collir» : homenatge a Lola Badia

ISBN 978-84-9168-648-4 (Edicions de la UB ; conjunt)

ISBN 978-84-7226-867-8 (Editorial Barcino ; conjunt)

I. Guàrdia Olmos, Joan, escriptor d'un pròleg II. Alberni, Anna, editor literari III. Cifuentes, Lluís, editor literari IV. Santanach, Joan, 1973- editor literari V. Soler, Albert, 1963- editor literari VI. Títol
1. Badia, Lola, 1951- 2. Literatura catalana 3. Literatura medieval 4. Catalunya 5. Antologies 6. Bibliografies 7. Homenatges

© Edicions de la Universitat de Barcelona

Adolf Florensa, s/n

08028 Barcelona

Tel.: 934 035 430

www.edicions.ub.edu

comercial.edicions@ub.edu

EDICIÓ TÈCNICA

Eulàlia Salvat Golobardes

FOTOGRAFIA DEL FRONTISPICI

Josep Losada

ISBN (Edicions de la UB)

978-84-9168-648-4

ISBN (Barcino)

978-84-7226-867-8

DIPÒSIT LEGAL

B-942-2021

IMPRESSIÓ I REL·LIGAT

Gráficas Rey

És rigorosament prohibida la reproducció total o parcial d'aquesta obra. Cap part d'aquesta publicació, inclòs el disseny de la coberta, no pot ser reproduïda, emmagatzemada, transmesa o utilitzada per cap tipus de mitjà o sistema, sense l'autorització prèvia per escrit de l'editor.

CONSELL EDITOR

Anna Alborni, Lluís Cabré, Miriam Cabré, Rosanna Cantavella,
Antònia Carré, Lluís Cifuentes, Isabel Grifoll, Sadurní Martí, Josep Pujol,
Xavier Renedo, Josep M. Ruiz Simon, Joan Santanach, Albert Soler,
Jaume Torró

Índex

<i>Presentació, per Joan Guàrdia Olmos</i>	11
<i>Semblança</i>	13
<i>Abreviatures</i>	19
ANNA ALBERNI, <i>Pus qu'estorts suy del lach de la mar fonda i la memòria literària d'Andreu Febrer</i>	21
GIOVANNI ALBERTOCCHI, <i>Alessandro Manzoni e l'attesa della Colonna infame</i> ...	35
RAFAEL ALEMANY FERRER, <i>Diafebus i Hipòlit, junts i en contrast</i>	45
ANNAMARIA ANNICCHIARICO, <i>La Lletra consolatòria di Joan Roís de Corella. Qualche postilla filologica, commento, traduzione</i>	55
JOSÉ ARAGÜÉS ALDAZ, <i>Ramon de Penyafort, Alfonso el Sabio y Ramon Llull. Itinerario hispánico de un milagro mariano</i>	69
JAUME Aymar i RAGOLTA, <i>Ramon Llull i la descoberta d'Amèrica</i>	81
RAFAEL BELTRAN, <i>La sogra de Juvenal (Sàtira VI), l'Emperadriu de Tirant, l'Artemia de la Serafina i altres mares lascives de comèdia</i>	91
ANTHONY BONNER, <i>A qui volia adreçar-se Ramon Llull?</i>	101
LLUÍS CABRÉ, « <i>Per menor món l'hom per tots se nomena</i> ». <i>Sobre Ausiàs March i la filosofia natural</i>	117
MIRIAM CABRÉ, <i>Cerverí de Girona a la premsa catalana (1835-1938)</i>	125
ROSANNA CANTAVELLA, <i>La carta pròleg d'Aldonça de Montsoriu a la Vita Christi d'Isabel de Villena</i>	135
ANTÒNIA CARRÉ, <i>Els sequaços literaris de Guillem Metge</i>	145
LLUÍS CIFUENTES i COMAMALA, <i>La scripta librària catalana primitiva als primers textos mèdics en català</i>	157
ALEJANDRO COROLEU, <i>Notes sobre la presència del Virgili llatí al segle XVI a la Corona d'Aragó</i>	171
CHIARA CRISCIANI, <i>L'Epistola contra alchimistas di Nicola Eimeric</i>	179
ROCÍO DA RIVA, <i>Els textos rituals dels temples en època babilònica tardana (s. IV-I aC)</i>	195

FERNANDO DOMÍNGUEZ REBOIRAS, <i>La memoria y la fe. Reflexiones seniles en clave luliana</i>	209
ANTON M. ESPADALER, <i>Rere el rastre català de Flamenca i del Jaufré</i>	223
GIORGIO FAGGIN, <i>Galeotto fu Metge</i>	235
KÁLMÁN FALUBA, <i>Les paraules polisèmiques batalla i lliça al Curial</i>	239
ANNA FERNÁNDEZ-CLOT, <i>Ministrers i música al Curial e Güelfa</i>	245
MONTSERRAT FERRER SANTANACH, <i>Els altres herois. El cas de Marc Valeri Corb</i> . .	257
ALEXANDER FIDORA, <i>L'astròleg maligne. Notes sobre les fonts d'un exemple lullià</i> . .	267
ROGER FRIEDLEIN, <i>L'obra ibèrica d'Otto Denk, historiador de la literatura catalana medieval al segle XIX</i>	277
FRANCISCO M. GIMENO BLAY, <i>Un trasllat notarial i una butlla de plom de Jaume I</i>	285
SEBASTIÀ GIRALT, <i>El deix occità de Bartomeu de Tresbens</i>	301
FRANCESC J. GÓMEZ, <i>Curial in bivio, la ciència de Bacus i la iconografia de les Arts Liberals</i>	311
DAVID GUIXERAS OLIVET, <i>Eiximenis a la premsa catalana dels anys 1925-1939</i> . .	329
ROBERT D. HUGHES, <i>Ramon Llull and the rhetoric of prayer. A brief commentary</i> . .	343
JOSEP IZQUIERDO, <i>Una aproximació a Jean Gerson i Felip de Malla com a mestre i deixeble</i>	353
XAVIER LAMUELA, <i>Algunes observacions sobre l'etimologia del mot dessén de l'occità antic</i>	363
JEREMY LAWRENCE, <i>Civic ideals and "humanism" in the Crown of Aragon, 1383-1588</i>	373
LINO LEONARDI, <i>Per l'edizione di Guittone d'Arezzo. «Tutto mi strugge, in pensiero e 'n pianto» (VI)</i>	391
ALBERT LLORET, <i>Boscà, Mendoza, Cetina i March</i>	403
MARTA MARFANY, <i>Postibles musicals franceses als Estramps de Jordi de Sant Jordi</i>	413
SADURNÍ MARTÍ, <i>Sobre els falsos profetes al Segon del Crestià</i>	423
LLÚCIA MARTÍN PASCUAL, <i>La Història de Jacob Xalabín, trenta anys després</i> . . .	433
TOMÀS MARTÍNEZ ROMERO, <i>Narcís Vinyoles i els petits animals literaris</i>	443
JOSEP MASSOT I MUNTANER, <i>Higini Anglès i Rafael Patxot i Jubert</i>	451
ANNEMARIE C. MAYER, <i>Llull's arguments for the existence of God. A reflection on the basis of the Llibre del gentil</i>	461
JAUME MENSA I VALLS, <i>Arnau de Vilanova i els títols efectistes</i>	473

«Qui fruit ne sap collir»

II

Homenatge a Lola Badia

EDICIÓ A CURA DE

Anna Alborni, Lluís Cifuentes,
Joan Santanach i Albert Soler

UNIVERSITAT DE
BARCELONA

Edicions

EDITORIAL BARCINO

Índex

KÁROLY MORVAY, <i>Un tastet de fraseologia del Curial e Güelfa</i>	11
MARÍA DE LAS NIEVES MUÑIZ MUÑIZ, <i>Tracce del Tirant lo Blanc fra le righe dell'Orlando furioso</i>	27
JOSEP MURGADES, <i>Ocurrències de contrafisió en March</i>	39
MARINA NAVÀS FARRÉ, <i>Fin'amors pon ous al niu</i>	51
RAQUEL PARERA, <i>El recurs a l'exegesi dantesca en la traducció de la Commedia d'Andreu Febrer</i>	63
JORDI PARRAMON I BLASCO, <i>Els orígens d'un gènere popular: Apunts i comentaris sobre el Cançoneret Rovirola</i>	73
GEMMA PELLISSA PRADES, « <i>Un monument de la literatura catalana</i> ». <i>Apunt sobre els incunables de les Transformacions de Francesc Alegre</i>	81
MICHELA PEREIRA, <i>Segreti celesti e prassi terrena. Llull, Lavinbeta, Bruno</i>	93
RAFFAELE PINTO, <i>Dante e 'La compiuta donzella di Firenze'. Appunti di filoginia ed eterodossia dantesca</i>	109
ELENA PISTOLESI, <i>La biblioteca del crociato nel De fine di Raimondo Lullo</i>	117
JOSEP PUJOL, <i>Francesc de la Via, dues cartes d'amor i una autoritat de Petrarca (amb un ròssec gironí)</i>	127
RAFAEL RAMOS, <i>Una epístola de Séneca en la poesia de Ferrán Sánchez Calavera</i>	143
XAVIER RENEDO PUIG, <i>Avicenna, Gherardo Segarelli i un estudiant de Cantabrigia en el capítol 63 del Segon del Crestià</i>	155
FRANCISCO RICO, « <i>Abdalla sarracenus</i> ». <i>Las supercherías de Pico della Mirandola</i>	165
MARIBEL RIPOLL PERELLÓ, <i>El lullisme entre bambolines. La relació epistolar entre Mateu Obrador i Maria Antònia Salvà</i>	169
ISABEL DE RIQUER PERMANYER, <i>Articles de Martí de Riquer a Revista (1952-1955). Llibres i autors catalans</i>	179
PERE ROSSELLÓ BOVER, <i>Nota sobre la poesia lulliana de Jeroni Rosselló</i>	203
JOSEP E. RUBIO, <i>Lola Badia, introductora de Ramon Llull</i>	219
JOSEP MARIA RUIZ SIMON, <i>Sobre les discrepàncies respecte a la intenció dels autors en els diàlegs de Lo somni</i>	225
JULIO SAMSÓ, <i>Astrología matemática en el Libro de les nativitats de Bartomeu de Tresbens</i>	237

JOAN SANTANACH SUÑOL, <i>Apunts sobre la influència de la poesia medieval als inicis de la Renaixença</i>	255
SIMONE SARI, <i>Il papa Blaquerna, arabista</i>	271
ALBERT SOLER, <i>L'Arbre dels començaments de medicina de Guillem Pagès</i>	285
JOSEP SOLERVICENS, <i>La construcció d'un Ausiàs March renaixentista en glosses i comentaris cincentistes</i>	295
BARRY TAYLOR, <i>Llull's Proverbis d'ensenyament in a copy of Hernán Núñez's Refranes, o proverbios en romance (Salamanca, 1555) in the British Library</i>	307
MARIA TOLDRÀ I SABATÉ, <i>Notes de Pau Ignasi de Dalmases a la seva col·lecció de manuscrits catalans</i>	317
JAUME TORRÓ TORRENT, <i>De l'amistat i dels llibres</i>	327
FRANCESC TOUS PRIETO, <i>Sobre les «Condicions d'amor» i la mort de l'amic</i>	339
ILARIA ZAMUNER, <i>Una versione veneziana dell'Epistola ad Alexandrum de dieta servanda</i>	347
<i>Resums / Abstracts</i>	365
<i>Bibliografia de Lola Badia (1971-2020), per Lluís Cifuentes i Comamala</i>	407
<i>Taula d'adhesions a l'homenatge</i>	475

Abreviatures

- ATCA* *Arxiu de Textos Catalans Antics*, Barcelona: IEC - Facultat de Teologia de Catalunya, 1982-.
- BSAL* *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*.
- DCVB* Antoni M. Alcover & Francesc de B. Moll, *Diccionari català - valencià - balear*, 10 vols., Palma: Moll, 1926-1968. En línia: <<https://dcvb.iec.cat/>>.
- DECLC* Joan Coromines, *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, 10 vols., Barcelona: Curial, 1980-2001.
- DIEC2*. *Diccionari de la llengua catalana de l'Institut d'Estudis Catalans*. En línia: <https://dlc.iec.cat>.
- EL* *Estudios Lulianos*. Vegeu *SL*.
- ENC* Els Nostres Clàssics, Barcelona: Barcino, 1924-.
- FBM* Fundació Bernat Metge, Barcelona: Alpha, 1923-.
- Llull DB* Anthony Bonner, dir., *Base de dades Ramon Llull*, Centre de Documentació Ramon Llull (Universitat de Barcelona), 2002-. En línia: <<http://www.ub.edu/llulldb/>>.
- MOG* Raymundi Lulli, *Opera omnia*, 8 vols., ed. I. Salzinger, Magúncia: Häffner, 1721-1742. Reimpr. facs.: Frankfurt, 1965.
- NEORL* Nova Edició de les Obres de Ramon Llull, 5 vols., Palma: Patronat Ramon Llull, 1990-.
- OE* Ramon Llull, *Obres essencials*, 2 vols., Barcelona: Selecta, 1957-1960 (Biblioteca Perenne, 16-17).
- ORL* *Obres originals del Il·luminat Doctor Mestre Ramon Llull*, 21 vols., ed. Mateu Obrador *et al.*, Palma: Comissió Editora Lul·liana, 1906-1950.
- OS* *Obres selectes de Ramon Llull*, 2 vols., ed. Antoni Bonner, Palma: Moll, 1989 (Els Treballs i els Dies, 31-32).
- PAM* Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

Abreviatures

- ROL Raimundi Lulli, *Opera latina*, vols. I-V, Palma: Maioricensis Schola Lullistica, 1959-1967; vols. VI i segs., Turnhout: Brepols, 1975-.
- SL *Studia Lulliana*. Abans *EL*.
- SW *Selected Works of Ramon Llull (1232-1316)*, 2 vols., ed. i trad. Anthony Bonner, Princeton: Princeton University Press, 1985.

La scripta librària catalana primitiva als primers textos mèdics en català¹

LLUÍS CIFUENTES I COMAMALA
(Universitat de Barcelona)

Els estudis d'història de la llengua catalana n'han situat el procés d'escripturació fonamentalment en el segle XI i han definit un període arcaic o preliterari que arribaria fins a la primera meitat del segle XIII en qual es van produir sobretot textos documentals. A partir d'aquell moment el català va desenvolupar gradualment un model de llengua escrita, culta o formal, que arribaria a ocupar tots els camps de l'expressió escrita. S'ha destacat la producció de textos formals, al llarg de la segona meitat del segle XIII i a l'inici del XIV, de temàtica jurídica, historiogràfica, hagiogràfica, filosòfica o mèdica, com a fites de la primera etapa d'aquesta evolució (Moran 2006).

Durant els darrers vint anys s'han publicat alguns estudis, als àmbits occità, francès i italià, que posen l'èmfasi en la creació d'una *scripta* pròpia de les llengües romàniques d'aquests territoris. Per a l'àmbit català, s'ha plantejat l'existència d'una doble *scripta* en la prosa, documental i librària, que explicaria les característiques particulars del català escrit d'aquell primer període a cavall dels segles XIII i XIV. El desenvolupament d'aquesta doble *scripta*, íntimament lligat al renaixement de la societat urbana i a l'aparició i necessitats d'un nou públic 'laic' —els sectors socials que no eren clergues i, alhora, que no havien estat aculturats en el llatí—, és de gran importància per a conèixer la primera producció librària en català.

En aquell mateix període es va iniciar el procés de vernacularització de la ciència en aquesta llengua, la primera etapa del qual encara és mal coneguda, si bé a causa de la centralitat creixent de la salut en aquells nous entorns ur-

1. Aquest treball s'inscriu en la línia de recerca *Sciència.cat* <www.sciencia.cat>, finançada pel projecte MICIU-AEI/FEDER PGC2018-095417-B-C64 (2019-2021) i pel grup consolidat DEC-AGAUR SGR2017-142 (2018-2021) de la Universitat de Barcelona. L'autor és membre del Centre de Documentació Ramon Llull i de l'Institut de Recerca en Cultures Medievales (IRCVM) de la mateixa universitat.

bans s'assumeix que les primeres obres van ser traduccions mèdiques. L'existència d'aquella doble *scripta* obre una finestra per a conèixer millor aquells primers passos i les obres mèdiques que s'hi van produir.

I. ESTAT DE LA QÜESTIÓ

Lola Badia (1996: 61-63), en un estudi que incorporava els textos mèdics i filosoficonaturals medievals en català al discurs filològic, va cridar l'atenció sobre les característiques de la «llengua» dels textos antics, en particular els «occitanismes i solucions catalanes que desapareixen a la segona meitat del segle XIV» com a indicis cronològics. Era una primera aproximació a una qüestió de gran importància per a l'estudi dels textos catalans antics en general. Més recentment, l'anàlisi codicològica i sociocultural dels manuscrits de l'obra autèntica de Ramon Llull coetanis de l'autor, dits 'de primera generació', ha desembocat en el plantejament de la hipòtesi de l'existència d'una *scripta* librària catalana primitiva, exposada en un article fonamental publicat per la mateixa Lola Badia, Joan Santanach i Albert Soler (2010) i en aportacions posteriors (Badia, Santanach & Soler 2016: 166 i segs.). Aparentment, l'anàlisi dels manuscrits d'altres obres d'aquell mateix moment o de còpies posteriors d'obres i traduccions elaborades en aquell període aporta una verificació consistent a la hipòtesi. Tot seguit s'exposa una síntesi d'aquesta hipòtesi, amb algunes postilles de qui signa.

A tall d'aclariment previ, val la pena aclarir, seguint els autors esmentats, que per *scripta* s'entén «el conjunt de les tradicions gràfiques i escripturals vigents en un àmbit o un territori que regulen per convenció la transcripció dels textos vulgars quan manquen unes normes constituïdes» (Badia, Santanach & Soler 2010: 61, a partir d'Asperti 2006: 25). És, doncs, la forma escrita convencional de la llengua en un context prenORMATIU i que, per això mateix, no és estrany que presenti múltiples vacil·lacions.

En efecte, la forma textual dels manuscrits lul·lians 'de primera generació', però també la d'altres manuscrits de caràcter librari —amb textos en prosa extensos— del mateix període examinats pels autors esmentats (de dret, d'hagiografia, d'historiografia o de cirurgia, entre d'altres; vegeu-ne la llista a Badia, Santanach & Soler 2010: 85-86), té unes característiques comunes que, per molt vacil·lants que siguin, responen a un model gràfic i estilístic intencionat (vegeu la taula adjunta).

TRETS DISTINTIUS DE LA *SCRIPTA* LIBRÀRIA
PRIMITIVA DEL CATALÀ

TRETS DISTINTIUS	EXEMPLES
Conservació de diftongs <i>-au-</i> , <i>-ai-</i> i <i>-ei-</i>	<i>lausor</i> ‘llaor’, <i>paubre</i> ‘pobre’, <i>causa</i> ‘cosa’, <i>gaug</i> , <i>aurela</i> , <i>leyt</i> , <i>feyt</i> , <i>nuyt</i>
Palatal lateral en <i>-yl / -yll / -l</i> i palatal nasal en <i>-yn / -y</i>	<i>trebayl</i> , <i>metayll</i> , <i>tenales</i> ; <i>ayn</i> , <i>seyor</i>
Vocalització de <i>-l-</i> en <i>-u-</i>	<i>douç</i> , <i>malaute</i> , <i>malautia</i> , <i>aust</i> , <i>caus</i> ‘calç’
Finals de mot en <i>-tz</i> i inestabilitat del grup a l’interior del mot	<i>partz</i> , <i>donatz</i> , <i>libertatz</i> , <i>humiditatz</i> ; <i>varitzes</i> , <i>polvoritsar</i>
Manteniment de <i>-z-</i> intervocàlica	<i>auzel</i> , <i>razó/rasó</i> , <i>plazer/plaser</i> , <i>receb</i> , <i>vesén/vesent</i>
Vacil·lació en sibilants alveolars (en el grup <i>sc</i> ; confusió <i>s-</i> <i>c-</i> davant <i>e/i</i> ; poca presència de la <i>ç</i>)	<i>siència</i> , <i>visci</i> ; <i>ceca</i> ‘seca’, <i>sircular</i>
Inestabilitat del grup final <i>-nt / -nts</i>	<i>infans</i> , <i>semblans</i> , <i>elemens</i>
Conservació de <i>-n</i> final caduca	<i>man</i> , <i>Aragon</i> , <i>termen</i> , <i>pin</i> , <i>execucion</i>
Elisió de <i>-r-</i> en grup final <i>-rs</i>	<i>habidadós</i> , <i>dínés</i> , <i>seynós</i>
Elisió de <i>-u-</i> en el grup <i>gu-</i>	<i>volgés</i> , <i>segex</i> , <i>colgen</i>
Oclusiva final velar en <i>-c</i> i no en <i>-ch</i>	<i>foc</i> , <i>antic</i> , <i>sec</i>
Singulars amb <i>-s</i> i plurals masculins en <i>-es</i>	<i>bels fils</i> ‘bell fill’; <i>corses</i> ‘cossos’, <i>peresoses</i> ‘peresosos’, <i>cases</i> ‘casos’
Solucions poc freqüents a la segona meitat del s. xiv	<i>cel</i> ‘aquell’, <i>amont</i> , <i>boure</i> , <i>mayson</i> , <i>crou</i> ‘creu’, <i>vou</i> , <i>maytí</i> , <i>pera</i> ‘pedra’, <i>vertut</i> , <i>sen</i> ‘sentit’

Aquests trets comuns correspondrien a l’esmentada *scripta* librària catalana primitiva. Una *scripta* de cronologia fugaç, vigent des dels últims anys del regnat de Jaume I, des de cap a 1270/1280, fins al final del de Jaume II, fins cap a 1320/1330. Com ja s’ha fet notar, és present exclusivament en els llibres formals en prosa. Sembla, per tant, que tenia per funció la transmissió escrita d’obres en vulgar i en prosa en un format —codicològic, gràfic i estilístic—

de prestigi. Aquesta *scripta* librària coexistia amb una *scripta* documental que era l'emprada en l'escriptura de documents juridicoadministratius i llibres informals. La *scripta* documental sembla, doncs, que tenia per funció la transmissió de textos en vulgar de gestió mercantil, de govern o, en qualsevol sentit, corrents, quotidians. A diferència de la librària, aquesta *scripta* documental es caracteritza per tenir més en compte l'etimologia (Badia, Santanach & Soler 2010: 81), potser per la implicació creixent dels notaris, que eren llatinistes.

L'existència d'aquesta *scripta* librària catalana primitiva s'entén en el context de l'inèdit i abundós ús del català per a la transmissió de i l'accés a textos prestigiosos i extensos en prosa, que es detecta a partir de la darrerria del regnat de Jaume I. Una societat en transformació, més urbana i més diversificada socialment, amb un pes cada vegada més notable de la burgesia, que pugna per accedir a l'elit —també a l'elit cultural—, determina una demanda creixent d'obres en vulgar que permetin, a aquests nous sectors, el maneig del coneixement. Aquesta demanda es concreta tant en obres originals com en traduccions, pertanyents a temes ben diversos, amb l'objectiu comú d'assegurar aquell maneig; el suficient, si més no, per assegurar una millor gestió de la vida quotidiana i, alhora, proporcionar una palanca per a l'anelhada promoció. Per això les obres més demanades eren jurídiques, religioses i filosòfiques, literàries i d'entreteniment, i de medicina, ciència i tècnica.

La conceptualització d'una *scripta* librària primitiva del català obliga a repensar l'anàlisi que s'ha fet fins ara d'aquelles primeres fonts escrites de la prosa formal en aquesta llengua. Els fenòmens que ara s'entenen, exclusivament, com a opcions gràfiques i estilístiques havien estat vistos per la crítica filològica especialitzada com a indicis lingüístics. Durant el segle xx, aquestes anàlisis lingüístiques —d'altra banda fetes en un moment en què es desconeixia el context sociocultural d'aquelles fonts i sense tenir en compte les variacions en la pràctica, també escrita, de la llengua— trobaven en els primers textos libraris en prosa en català un cúmul d'occitanismes, arcaïsmes, dialectalismes o vulgarismes per als quals es va bastir una teoria precària: els dialectes del nord-est del país, en especial el rossellonès, en contacte amb l'occità, haurien tingut un pes determinant en la conformació de la prosa en català; sense dir-ho, se suggeria que la llengua encara era en formació a finals del segle xiii i es buscaven explicacions també precàries per a alguns textos que, evidentment, no havien estat elaborats en aquella àrea geogràfica —com ara el suposat origen rossellonès de Bernat Desclot—, sense poder donar resposta a tots els casos (Badia, Santanach & Soler 2010: 64-66; Gesiot 2020).

La *scripta* librària primitiva va ser abandonada cap a 1320-1330 i substituïda progressivament, en la transmissió de textos en prosa, per la documental, la *scripta* definitiva del català i de la qual partiria la normativització. El canvi va comportar que, en les obres escrites o traduïdes amb antelació, la *scripta* primitiva fos eliminada pels copistes quan n'efectuaven noves còpies. L'eliminació, però, mai no podia ser completa i s'hi esmunyien tot de vestigis. Aquests rastres són testimonis preciosos per a la datació de les obres i les traduccions que no tenen cap altra indicació cronològica. D'altra banda, aquest canvi i la manera de procedir dels copistes posteriors tenen unes implicacions de gran importància per a la lingüística històrica, perquè es fa evident que les còpies tardanes dels textos en prosa produïts en el període primitiu no reproduïen, com s'havia pensat, la llengua dels originals, ni tan sols la seva forma escrita. Quant a la percepció que se'n devia tenir passat molt de temps, la *scripta* librària primitiva pot ser al darrere d'algunes al·lusions, localitzades en les fonts dels segles xv i xvi, al caràcter 'antic' d'alguns 'llibres' i del català que hi era emprat.

D'altra banda, alguns trets escadussers identificats com a pertanyents a la *scripta* librària primitiva van perviure posteriorment. Aquesta pervivència sembla que s'ha de posar en relació amb un conservadorisme gràfic vinculat a l'actitud davant del text i a la mena de cultura escripturària rebuda pels autors i copistes que evidencien aquest fet, potser pertanyents a l'estament clerical o bé allunyats dels cercles o dels centres culturals i escripturaris majors. Aparentment, es tracta del manteniment d'un costum gràfic adquirit que es continua assimilant a una manera d'escriure prestigiosa. En els textos científics, aquest fenomen s'ha detectat fins i tot en la primera meitat del segle xvi. Sembla que és el cas de la conservació, tan sistemàtica, de la *-n* final caduca a la còpia de Jaume Mas, de Bagà (Berguedà), del *Testament* alquímic pseudolul·lià (Buosi 2020: 59).

Una altra situació especial sembla que es dona entre els mateixos manuscrits 'de primera generació' de les obres de Ramon Llull. S'ha detectat que la *scripta* primitiva és més present en els textos que tenen un caràcter espiritual més marcat i que, sent en prosa, tendeixen a l'expressivitat 'lírica', i és menys present en les obres pràctiques i d'aplicació de l'Art. Badia, Santanach i Soler (2010: 73-77) afegeixen que això últim concorda amb una presència sensiblement menor d'aquesta *scripta* en els textos no lul·lians que exploren, tots els quals tenen un caire pràctic, utilitari o expositiu. En conseqüència, entenem que, bo i tenint en compte que Llull i la seva obra són marcadament sin-

gulars, aquestes variacions en l'ús de la *scripta* primitiva als textos en prosa d'aquell període poden estar en relació amb el tema o el gènere al qual pertany cada obra.

El marc cultural i escripturari de referència d'autors i copistes —i, en general, l'actitud davant l'escripturació de la llengua en un o altre format de transmissió— sembla que va determinar no únicament l'opció per la *scripta* librària o per la documental, sinó també les variacions en l'ús de la primera i la pervivència residual i marginal d'alguns del seus trets. La *scripta* librària primitiva s'ha de posar en relació, d'una banda, amb la preponderància del vincle cultural occitanocatalà —que més tard, sense desaparèixer del tot, s'afeblirà— i, de l'altra, amb la perduració de les velles elits culturals en el món de l'escriptura, en particular en el de la còpia de llibres formals. És a dir, amb el pes del model de prestigi que emanava dels focus occitans de saber i productors de llibres formals —en especial, Montpeller, llavors part del regne de Mallorca, la seva universitat i el seu entorn— i del paradigma que representava la literatura occitana —sobretot la poesia trobadoresca—, i amb un context librari dominat encara per copistes pertanyents a l'antiga elit cultural clerical. Anàlogament, l'abandonament d'aquesta *scripta* primitiva i l'adopció de la documental, també per a l'elaboració de llibres formals, es relacionen, d'una banda, amb el desenvolupament de la monarquia i de la Cancelleria reial catalanoaragonesa —en concret, amb l'ús continuat del català escrit que s'hi feia i amb els nous models culturals de prestigi que n'emanaven, progressivament allunyats del vincle occitanocatalà— i, de l'altra, amb l'accés dels 'laics' a l'escriptura i al llibre, àmbit en el qual van arraconar definitivament les velles elits clericals (per al context, vegeu Petrucci 2017).

2. LA *SCRIPTA* LIBRÀRIA PRIMITIVA ALS TEXTOS MÈDICS

Com ja s'ha vist, les obres de medicina van ser entre les demanades en la nova societat urbana que va decidir emprar aquella *scripta* particular per a la confecció de textos libraris en prosa. La salut va esdevenir, precisament, una de les preocupacions centrals en aquella renascuda societat urbana i els 'laics', que havien accedit també a l'elit de govern, van impulsar, des de l'últim quart del segle XIII, tot d'iniciatives per a garantir-la —formar metges, universitaris i extrauniversitaris— i per a garantir-se-la —disposar de metges formats i de recursos d'autoajuda a casa.

L'ús escrit, inèdit, de la llengua vulgar —l'habitual i sovint l'única comprensible per a aquells 'laics'— els va ser necessari per a totes les operacions quotidianes, també per a la redacció i la traducció d'obres mèdiques. El vulgar els permetia assimilar els coneixements que emanaven de l'entorn universitari —exclusivament llatí— o d'altres procedències —món àrab, saviesa popular— que els facilitaven l'objectiu utilitari i també les aspiracions de promoció per via de l'ostentació d'aquells valorats sabers. Aquest ús de la llengua vulgar entre aquests sectors extrauniversitaris coincidia amb el seu accés a l'escriptura i al llibre, i amb el tomb cap a la transmissió escrita del saber. Com és sabut, va ser un procés general a l'Occident medieval que s'ha convingut anomenar de vernacularització del saber (per al català, Cifuentes 2006).

Berenguer Sarriera, cirurgià de Jaume II, és un dels traductors mèdics identificats d'aquell període. A la seva traducció del règim de salut d'Arnau de Vilanova, de la qual es parlarà més endavant, va donar testimoni de com era d'habitual, al tombant del segle XIII al XIV, aquest ús escrit del vulgar entre els 'laics', «aquels qui s'an a ajudar ab los llibres qui són en romanç». En conseqüència, concebia la seva traducció perquè «pusca tenir o fer profit a aquels qui no entenen latí» (Carré 2017: 180).

Aquell període va ser el de l'inici de la vernacularització del saber mèdic, científic i tècnic en català. Però és un inici encara mal conegut, perquè la majoria de les obres i les traduccions catalanes que s'han conservat o que es coneixen gràcies a atestacions documentals són anònimes, no tenen data o s'han conservat en còpies posteriors. Tot i així, dades diverses han permès situar algunes traduccions en aquell període: la biografia coneguda del traductor (Teodoric, *Cirurgia*; Albucasis, *Dietes dels malalts*; Arnau de Vilanova, *Regiment de sanitat*), un encàrrec reial datat (Albucasis, *Cirurgia*) o bé atestacions documentals molt antigues (Pere Hispà, *Tresor de pobres*; Arnau de Vilanova, *Pràctica sumària*; Guillem de Conches, *Summa de filosofia*; Pseudo-Aristòtil, *Secret dels secrets*).

Des de la definició de la hipòtesi de l'existència d'una *scripta* librària primitiva s'han pogut situar noves obres mèdiques en aquell període inicial gràcies a l'edició crítica que se n'ha fet. D'entre les obres mèdiques, els creadors de la hipòtesi únicament van explorar (Badia, Santanach & Soler 2010: 74-75) les dues versions conservades de la *Cirurgia* de Teodoric I, a partir d'altres publicacions, l'*Speculum al foder* (Sciència.cat DB op1815). A continuació, a més de l'obra de Teodoric, se n'exploraran algunes més —algunes de les quals ja editades tenint en compte la hipòtesi i altres d'encara inèdites.

2.1. La scripta librària primitiva en alguns exemples mèdics

El tractat de cirurgia de Teodoric Borgognoni es conserva en català en dues versions diferents que van ser fetes a l'inici del segle XIV a partir de la que l'autor va acabar a Cervia el 1266. La primera d'aquestes versions catalanes és la traducció efectuada pel cirurgià mallorquí format a Montpeller Guillem Corretger cap a 1302/1308 per als seus col·legues no llatínistes i sense formació mèdica (Sciència.cat DB op5). Es conserva completa en un manuscrit copiat a mitjan segle XIV (edició parcial a Contreras 1986), poc després de l'abandonament de la *scripta* primitiva, i en cinc fragments d'un altre manuscrit de finals del mateix segle (editats a Cifuentes 2000; vegeu McVaugh 2012: 278-279, nota). El manuscrit més antic conserva moltes restes de la *scripta* librària primitiva (Badia, Santanach & Soler 2010: 74-75; Badia 1996: 62 ja hi havia fet notar una «llengua» de la primera meitat del segle XIV), que al manuscrit fragmentari més tardà sovint han estat eliminades. Alguns exemples: *vayllea, meylors, capelà; seyor, meyns; leyt, feyt; curatz, letratz; asçò; cobesege, reçe, casen* 'cauen'; *autres, malauties; fin, ben, latín, man, raon; defalimens, instrumens; regonec, ac, caec; lus, obrés, grossés; cases* 'casos', *nervoses, temoroses; vou, creu, e sa memòria* 'en sa memòria', *e lo camí* 'en lo camí', *pera, sen, con, cor, surgians, als-cunes, sent/senta*.

La segona versió catalana d'aquest tractat (Sciència.cat DB op6) és la revisió de l'anterior i una nova traducció parcial efectuada pel metge universitari rossellonès Bernat de Berriac en els anys 1310-1311. Es conserva completa en el manuscrit autògraf de Berriac datat al gener de 1311 (McVaugh 2012). La presència de la *scripta* librària primitiva (Badia, Santanach & Soler 2010: 75) hi és desigual: parcialment eliminada a la part revisada (llibres I-III) i més freqüent a la part traduïda de nou (llibre IV). Exemples: *veylea, cerveyl, servel; secretz, letratz, trebaylatz; malaut, malauties; engín, sovén; defalimens, instrumens; lonc, adoncs, poc; conegés, pogés, pugí; grosés; cases* 'casos', *nervoses, temeroses; penetenciayre, cor, aysò*.

El compendi de medicina pràctica de Bernat de Gordon (*Lilium medicine*), elaborat a Montpeller entre 1303/1305 i 1311, es detecta a l'àmbit català en moltes atestacions documentals, però aquests documents no aclareixen que n'existia una traducció catalana completa fins al 1464 (Sciència.cat DB op3440). Recentment s'ha identificat i editat un fragment d'aquesta traducció (llibre VII), per ara anònima, en un manuscrit d'un barber-cirurgià barceloní

copiat l'any 1435. Les romanalles de la *scripta* librària primitiva que s'hi han localitzat indiquen que es va fer abans de 1320/1330 (edició a Carré & Cifuentes 2017). Exemples: *fuylls, uyll, aguyles; fuelles; varitzes, polvoritsada; aiga; dens, semens, sovín; cauda*.

L'interès continuat que l'Europa occidental va sentir pel *Canon medicine* d'Ibn Sīnā (Avicenna) des de la traducció de l'obra al llatí a Toledo vers 1170 fins avançada l'època moderna, es fa sentir en terres catalanes al tombant del segle XIII al XIV. Aquesta gran exposició completa de la medicina va atreure l'atenció de Jaume II i el seu cercle —cal recordar el compromís actiu de la cort catalana amb el nou sistema mèdic— i van fer perquè els seus cirurgians, començant pel traductor Berenguer Sarriera, la coneguessin.

La traducció catalana del *Canon*, molt excepcional, es devia limitar al llibre IV i a algunes altres parts pràctiques, les més interessants per als cirurgians i barbers (Sciència.cat DB op1957). Aquest és el contingut, tot i que incomplet, de l'únic manuscrit que la conserva, copiat a finals del segle XIV o inicis del XV (edició a Cerdà 2004). L'atestació documental segura més antiga que es coneix de la traducció —anònima— és de l'any 1386 i la primera que confirma la traducció completa del llibre IV, de l'any 1464. A partir de l'anàlisi d'uns trets que llavors es tenien per lingüístics i no únicament gràfics, Badià (1996: 61) va proposar una datació de la traducció en la primera meitat del segle XIV i Cerdà (2004: 32) i Casanova (2009), en el segon quart del segle. Aquest darrer, per la mateixa raó, va proposar localitzar-la al nord del Principat. La presència de *scripta* librària primitiva al manuscrit conservat —parcialment eliminada— és prou significativa per a deduir-ne una datació al primer quart del segle XIV, poc després de l'interès documentat de la cort i els seus cirurgians. Alguns exemples: *vuyls, vaxeyl, aqueyl; feyt, nuyts, maltreyt, leyt; nuamentz, treyetz; vesinetat; enterrogacion, redon, sabens; crexén, corrén; poc a poch; queucom, malautia; blese 'ble', làntesa, padella, vou, saubut, anncessors*.

Els *Aforismes* d'Hipòcrates van ser, sobretot amb l'afegit del comentari de Galè, un text bàsic de l'ensenyament universitari de la medicina. La traducció llatina més difosa l'havia fet Constantí l'Africà en la segona meitat del segle XI. Més enllà de l'àmbit universitari, el fet de transmetre lliçons fonamentals va fer l'obra especialment atractiva tant per als metges extrauniversitaris com per a tots els altres 'laics'. Se'n coneixen dues traduccions catalanes anònimes. La que es té per més antiga no conté el comentari galènic i es conserva àpoda (llibre I i una part del II) en una còpia feta a finals del segle XIV o principis del XV (Sciència.cat DB op1938; edició a Carré 2000). Les atestacions documentals localit-

zades no permeten distingir a quina traducció fan referència; de les segures, la més antiga és de l'any 1384. A partir dels 'avisos lingüístics' definits per Badia (1996), Carré (2000: 26) ja va datar aquesta primera traducció en la primera meitat del segle XIV. Actualment, aquestes restes de la *scripta* librària primitiva n'assenyalen una datació anterior a 1320/1330. Exemples: *trebaylb, aquelha, albò; luyn, ayn; edatz, nudritz, malautz; malaut, malauties; sperimens, infans*.

L'altra traducció conté el comentari de Galè i es conserva sencera en una còpia de la primera meitat del segle XV (Sciència.cat DB op1939; edició parcial, sense el comentari, a Carré 2000). Per la mateixa raó que l'anterior, també ha estat datada en la primera meitat del segle XIV (Carré 2000: 23-24). Les restes de la *scripta* librària primitiva que conté permeten deduir-ne una datació molt pròxima a la precedent, si bé els manuscrits d'una i altra traducció tenen evidències de modernització de la *scripta*. Exemples: *cerveyl, veyles, oreylles, cristayl; preyns, preyada; nuyt, ausiu; ancietat, conçeben, discenteria; caut, cauda, malaut, malauties, cauma; rasó, reçebre; torsion, ben, flecmon; sovín, vens, ac-cidens; leugés; moges, ayga; eutumpne, caysó, nient*.

2.2. *El canvi en la scripta*

L'abandonament progressiu de la *scripta* librària primitiva vers 1320/1330 es manifesta de seguida als textos mèdics catalans. Guillem Salvà, cirurgià format en medicina al servei de l'infant Ramon Berenguer quan era comte de Prades, va traduir al català el breviar de cirurgia (*Chirurgia parva*) de Lanfranc de Milà, afegint-hi un resum de l'antidotari del tractat major (*Chirurgia magna*) d'aquest mateix autor i un comentari propi, i va datar l'obra, amb una dedicatòria al seu patró, en l'any 1329 (Sciència.cat DB op1801; edició a Vallribera 2002). La traducció de Salvà es conserva en un manuscrit de l'últim quart del segle XV, en el qual hi ha copiat a continuació un tractat de flebotomia que també sembla obra seva (Sciència.cat DB op1804). Una exploració d'aquests dos textos revela que la *scripta* librària primitiva hi és pràcticament absent (només hi ha alguns trets molt aïllats i no gens significatius perquè van perviure molt de temps després: *feyt, feyta, alamens*); una absència que sembla explicar-se per la *scripta* emprada en origen —la documental— i no per haver-se eliminat tan sistemàticament la primitiva.

Ja s'ha fet notar la modernització de la *scripta* en els manuscrits tardans de les obres comentades abans. Es veu especialment en les obres que es conser-

ven en més d'un manuscrit, entre les quals s'ha estudiat el cas del *Regiment de sanitat*, d'Arnau de Vilanova. D'aquesta obra, escrita en llatí vers 1305/1308, es coneixen dues traduccions catalanes. La primera va ser feta per Berenguer Sarriera, el cirurgià major de Jaume II ja esmentat, abans de 1310 (Sciència.cat DB op1947). Aquesta traducció es conserva en dos manuscrits, datables en el primer quart del segle XIV i a mitjan segle XV, respectivament. L'anàlisi comparada dels dos manuscrits ha fet veure que, mentre que al primer hi ha moltes restes de la *scripta* librària primitiva, al segon ha estat força eliminada i, a més, s'ha procedit a la modernització del lèxic (edició a Carré 2017). Alguns exemples (primer manuscrit): *fuyles, uyls, bulides; leya, bayar; nuyt, meylors; estudiatz, calitatz, dentz; veser; malaut, douç; rabon, ocasion, matín; sotzmeses, corses; menug, fríger,urgià/surgian, alsunes, boure, vou, peres*.

La segona traducció és anònima i abreujada, i es conserva en una còpia de vers 1450-1460. Se'n coneix una atestació documental força plausible de 1423. En una nova edició recent s'ha pogut comprovar que no parteix de la traducció de Sarriera, sinó d'un original llatí, per ara desconegut. A més, atès que l'hebreu d'Israel ben Jucef Caslarí, feta a Catalunya cap a 1326-1327, depèn d'aquesta traducció catalana, no pot ser quatrecentista, com s'havia suposat. La presència d'algunes poques restes de la *scripta* librària primitiva al manuscrit conservat, força eliminada pels copistes, en confirma una datació primerenca (Sciència.cat DB op1949; edició a Carré 2017). Exemples: *plazer; aussels, aumolls; peresoses, meses 'mesos'; meng, menig*.

El canvi en la *scripta* es veu també en els manuscrits de la traducció catalana del *Thesaurus pauperum*, atribuït a Pere Hispà, obra confegida als medis universitaris en la segona meitat del segle XIII i adreçada a uns 'pobres' que cal identificar amb els 'laics'. La traducció catalana és anònima i, tenint en compte unes atestacions documentals de 1302 i 1308 —entre els burgesos barcelonins i els templers—, es devia fer a finals del segle XIII (Sciència.cat DB op2473; Cifuentes 2016: 117-122). Es conserva en tres manuscrits: un de la primera meitat del segle XIV (edició parcial a Collell 1892), un altre datat en l'any 1392 (edició a Escudero 1993) i un altre de la primera meitat del segle XV. Com en el cas de la traducció arnaldiana de Sarriera, al primer manuscrit la presència de la *scripta* librària primitiva és important, mentre que als altres hi ha estat força eliminada. Exemples (primer manuscrit): *cabeyls, fuylles, nuyll; meynspreu, bayn; leyt, feyt, leytuga; vertutz, metyatz, ditz, untatz; devalan; poc, sanc, suc, loc; corses; vertut, raÿu, tinna, cerf, cabeza, pooyls, pulces, la front, malalte, migrana*.

2.3. *Un cas a part: els receptaris*

Per acabar, convé anar amb compte en l'anàlisi de la *scripta* en un gènere mèdic especial i amb molts testimonis conservats: el receptari mèdic (Cifuentes 2016). Aquestes obres són un producte típic del galenisme extrauniversitari medieval i modern, concebudes i elaborades pels 'laics' per a cobrir les seves necessitats més peremptòries: servir de vademècum als cirurgians i barbers i de manual de primers auxilis a l'àmbit domèstic.

Per a aconseguir aquests objectius, no s'hi recollien només receptes i eixarms, sinó també tot de petits textos que facilitaven l'accés al diagnòstic i el pronòstic, la uroscòpia, la dieta, la pràctica de la flebotomia, etc., que a vegades eren fragments d'obres majors. La procedència de tots aquests continguts —universitària o no— sovint és ben difícil d'esbrinar, precisament per aquesta juxtaposició de textos d'origen divers, que, igualment, havien arribat al català —o s'havien escripturat, en el cas de receptes i eixarms d'origen oral— en dates diverses.

Per tant, la presència irregular de *scripta* librària primitiva en alguns receptaris copiats posteriorment a la seva vigència és un indicatiu per a la datació de les parts en les quals apareix, però no pas —en principi— del conjunt del receptari. Aquests indicis, per exemple, han permès atribuir una datació anterior a 1320/1330 a les obres d'uroscòpia copiades al *Llibre de receptes* del valencià misser Joan, datat en l'any 1466 (Sciència.cat DB op2519; nova edició en preparació de Lluís Cifuentes i Antònia Carré), i també a la traducció catalana perduda del tractat de cirurgia de Bru de Longobucco (Longoburgo) a partir del breu fragment identificat (Cifuentes 2016: 143) al *Receptari de Florència I*, elaborat en el segon quart del segle XIV (Sciència.cat DB op2528).

3. CONCLUSIONS

L'existència d'una *scripta* librària catalana primitiva durant les últimes dècades del segle XIII i les primeres del XIV, concebuda per a la prosa formal en vulgar que es començava a requerir i a divulgar en còdexs, ha estat verificada en els primers manuscrits de l'obra lulliana i en els d'altres textos de diversos temes del mateix context cronològic, entre els quals hi ha els de medicina. Des de la publicació de la hipòtesi, deu anys enrere, s'han editat algunes tra-

duccions mèdiques medievals en català que la corroboren en aquest àmbit del saber. En les pàgines precedents s'han recollit aquests resultats i s'ha ampliat el ventall a altres obres mèdiques, algunes de les quals ja s'havia suposat que havien estat elaborades en aquell període.

Es demostra que la *scripta* librària primitiva constitueix un recurs imprescindible per a la datació de les obres i les traduccions que no tenen cap referència cronològica, que, entre les de medicina, és el cas de moltes de les conservades, i al mateix temps imposa la prudència en l'anàlisi lingüística del patrimoni escrit. Sens dubte, és una aportació cabdal per a poder conèixer millor els inicis del procés de vernacularització de la medicina —i de totes les matèries que van atreure l'interès dels 'laics'— a l'àmbit català.

BIBLIOGRAFIA

- ASPERTI, Stefano (2006). *Origini romanze: lingue, testi antichi, letterature*, Roma: Viella.
- BADIA, Lola (1996). *Textos catalans tardomedievals i «ciència de naturales»*, Barcelona: Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona.
- BADIA, Lola; SANTANACH, Joan & SOLER, Albert (2010). «Els manuscrits lul·lians de primera generació als inicis de la *scripta* librària catalana», dins *Translatar i transferir: la transmissió dels textos i el saber (1200-1500)*, ed. Anna Alberni, Lola Badia & Lluís Cabré, Santa Coloma de Queralt: Obrador Edèndum - Universitat Rovira i Virgili, pp. 61-90.
- BADIA, Lola; SANTANACH, Joan & SOLER, Albert (2016). *Ramon Llull as a Vernacular Writer: Communicating a New Kind of Knowledge*, trad. Robert Hughes, Londres: Tamesis.
- BUOSI MONCUNILL, Stefania (2020). «El Testament pseudolul·lià de Jaume Mas: traducció o còpia de treball d'un alquimista català?», dins *Literature, Science & Religion: Textual Transmission and Translation in Medieval and Early Modern Europe*, ed. Manel Bellmunt Serrano & Joan Mahiques Climent, Kassel: Reichenberger, pp. 43-62.
- CARRÉ, Antònia (2000). *Hipòcrates: Aforismes. Traducció catalana medieval*, amb la col·laboració de Francesca Llorens, Barcelona: Curial Edicions Catalanes - PAM.
- CARRÉ, Antònia (2017). *Arnau de Vilanova: Regiment de sanitat per al rei d'Aragó. Aforismes de la memòria*, Barcelona: Universitat de Barcelona.
- CARRÉ, Antònia & CIFUENTES, Lluís (2017). *La traducció catalana medieval del Liliu medicine de Bernat de Gordon: estudi i edició del fragment conservat (llibre VII, Antidotari)*, Londres: Queen Mary (University of London), Medieval Hispanic Research Seminar.
- CASANOVA, Emili (2009). «El Canon d'Avicenna, text escrit en català i/o en occità?», dins *La voix occitane: actes du VIIIe Congrès de l'Association Internationale d'Études*

- Occitanes (Bordeaux, 12-17 octubre 2005)*, ed. Guy Latry, vol. 1, Bordeus: Presses Universitaires de Bordeaux, pp. 89-104.
- CERDÀ MICÓ, Concepció (2004). *Lo Quart del Canon d'Avicenna: edició del text i estudi de les febres i l'orina*, tesi doctoral inèdita de la Universitat de València.
- CIFUENTES I COMAMALA, Lluís (2000). «Fragments d'un ms. en català de la *Chirurgia* de Teodoric reaprofitats en relligadures del Cinc-cents», *ATCA*, 19, pp. 561-585.
- CIFUENTES I COMAMALA, Lluís (2006). *La ciència en català a l'Edat Mitjana i el Renaixement*, Barcelona-Palma: Universitat de Barcelona - Universitat de les Illes Balears, 2a ed. revisada i ampliada [ed. original: 2001].
- CIFUENTES I COMAMALA, Lluís (2016). «El receptari mèdic baixmedieval i renaixentista: un gènere vernacle», dins *Els manuscrits, el saber i les lletres a la Corona d'Aragó, 1250-1500*, ed. Lola Badia, Lluís Cifuentes, Sadurní Martí & Josep Pujol, Barcelona: PAM, pp. 103-160.
- COLLELL, Jaume (1892). *Tresor de pobres compilat per Pere Hispano (Papa Joan XXI): versió catalana del segle XIV*, Barcelona: Fidel Giró (Biblioteca de la Revista Catalana).
- CONTRERAS MAS, Antonio (1986). *La difusión medieval de la Cirurgia de Teodorico Borgognoni (1205-1298) en los países de habla catalana: la versión catalana de Guillermo Correger (1306). Libro I (cirugía general) según el ms. París, Bibliothèque Nationale, fons espagnol, 212, fols. 1-18v*, tesi de llicenciatura inèdita de la Universidad de Cantabria (Santander).
- ESCUADERO MENDO, M.ª Asunción (1993). *Manuscritos de la Biblioteca de Catalunya de interés para la Farmacia y las Ciencias Médicas: en particular el Tesor dels pobres*, tesi doctoral inèdita de la Universitat de Barcelona.
- GESIOT, Jacopo (2020). «Ripensare la lingua del *Flos sanctorum* catalano: un esempio di *scripta* libraria primitiva nel ms. 713 dell'Universitat de Barcelona», *Zeitschrift für Romanische Philologie*, 136/1, pp. 25-46.
- McVAUGH, Michael R. (2012). «Academic medicine and the vernacularization of medieval surgery: the case of Bernat de Berriac», dins *El saber i les llengües vernacles a l'època de Lluís i Eiximenis: estudis ICREA sobre vernacularització*, ed. Anna Alborni, Lola Badia, Lluís Cifuentes & Alexander Fidora, Barcelona: PAM, pp. 257-281.
- MORAN I OCERINJAUREGUI, Josep (2006). «El procés de creació del català escrit», estudi introductor dins Philip D. Rasico, *El català antic*, Girona: Universitat de Girona. Institut de Llengua i Cultura Catalanes, pp. 7-48.
- PETRUCCI, Armando (2017). *Letteratura italiana: una storia attraverso la scrittura*, Roma: Carocci.
- Sciència.cat DB*, coord. Lluís Cifuentes, Barcelona: Universitat de Barcelona, 2012-. Base de dades en xarxa: <<http://www.sciencia.cat/scienciacat-db>> [consulta: 17.03.2020].
- VALLRIBERA I PUIG, Pere (2002). *La Cirurgia Parva de Lanfranc (segle XIV)*, Barcelona: Publicacions de l'Arxiu Històric de les Ciències de la Salut - Col·legi Oficial de Metges de Barcelona.